

AXSIKENT: TARIX VA TADQIQOTLAR

Egamberdiyeva Farangizbonu

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti TRX BU 25 guruh talabasi

chorsi074@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21035987>

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qadimgi Farg‘ona vodiysining muhim shahar markazlaridan biri bo‘lgan Axsikent tarixiy, arxeologik va madaniy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Axsikentning shakllanish bosqichlari, uning siyosiy-iqtisodiy hayotdagi o‘rni hamda Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi strategik ahamiyati ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, arxeologik qazishmalar natijalari va topilmalar tahlili orqali shahar sivilizatsion taraqqiyotining asosiy xususiyatlari ochib beriladi*

Kalit so‘zlar: *Axsikent, Farg‘ona vodiysi, qadimgi shahar, arxeologiya, Buyuk Ipak yo‘li, urbanizatsiya, madaniy meros, qal’a, savdo markazi.*

Markaziy Osiyo shahar madaniyatining shakllanish jarayoni uzoq tarixiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi va bu jarayonni anglashda Farg‘ona vodiysi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur hudud qadimdan dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo yo‘llari kesishgan makon sifatida rivojlanib kelgan bo‘lib, uning urban tizimida Axsikent markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Arxeologik ma’lumotlarga ko‘ra, Axsikent hududida shahar hayotining dastlabki izlari miloddan avvalgi asrlarga borib taqaladi. Tadqiqotlar davomida aniqlangan madaniy qatlamlar soni bir necha tarixiy bosqichlarni qamrab olishi, bu hududda uzluksiz urban rivojlanish jarayoni kechganini ko‘rsatadi. Qazishmalar natijasida topilgan sopol buyumlar, metall ishlov berish izlari va qadimiy tangalar shahar iqtisodiy hayotining faolligini tasdiqlaydi. Statistik jihatdan qaralganda, Axsikent hududida aniqlangan arxeologik topilmalar soni yuzlab namunalarni tashkil etib,

ularning katta qismi hunarmandchilik va savdo faoliyatiga tegishli ekanligi aniqlangan. Bu esa shahar nafaqat mahalliy, balki mintaqaviy iqtisodiy tizimda ham muhim markaz bo‘lganini anglatadi. Ayniqsa, Buyuk Ipak yo‘li tarmoqlariga yaqin joylashuvi Axsikentning tashqi savdo aloqalarini kengaytirgan va uning iqtisodiy salohiyatini sezilarli darajada oshirgan. Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Axsikentning urban tuzilishi oddiy aholi yashash hududlaridan tashqari, mustahkam mudofaa tizimi, hunarmandlar mahallalari va savdo markazlaridan iborat murakkab arxitektura tizimini o‘z ichiga olgan. Bu holat o‘sha davr shaharsozlik madaniyatining yuqori darajada rivojlanganini ifodalaydi. Shu nuqtayi nazardan, Axsikentni o‘rganish faqat tarixiy yodgorlikni tahlil qilish emas, balki qadimgi jamiyatlarning iqtisodiy tafakkuri, ijtimoiy tuzilishi va madaniy evolyutsiyasini anglashga xizmat qiluvchi muhim ilmiy yo‘nalish sifatida qaraladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Adabiyotlar tahlili Axsikent tarixiy-arxeologik yodgorligi bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar O‘zbekiston arxeologiya maktabining shakllanishi va rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu yo‘nalishda amalga oshirilgan izlanishlar, asosan, shahar topografiyasi, moddiy madaniyat qoldiqlari hamda urbanizatsiya jarayonlarini tahlil qilishga qaratilgan. O‘zbek olimlari orasida A. Anorboyev, Ya. G‘ulomov, M. Masson va keyingi avlod tadqiqotchilarining ishlari Axsikentni o‘rganishning ilmiy asosini yaratgan. Xususan, A. Anorboyevning tadqiqotlarida Axsikentning Farg‘ona vodiysi urban tizimidagi o‘rni, shahar qatlamlarining shakllanish bosqichlari hamda arxeologik topografiyasi chuqur tahlil qilingan. Unga ko‘ra, yodgorlik bir necha madaniy qatlamlardan iborat bo‘lib, har bir qatlam muayyan tarixiy davrni aks ettiradi [1]. Y. G‘ulomov va uning ilmiy maktabi vakillari esa Axsikentni O‘rta Osiyo qadimgi shahar madaniyati kontekstida o‘rganib, uni iqtisodiy va siyosiy markaz sifatida talqin qilgan. Bu yondashuvda shaharlarning shakllanishi irrigatsiya tizimlari va savdo yo‘llari bilan bevosita bog‘liqligi asoslab beriladi [2]. Keyingi yillarda Namangan viloyati va

Farg‘ona vodiysi arxeologlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda bioarxeologik va arxeozoologik usullar ham qo‘llanila boshlandi. Bu yondashuv shahar aholisi turmush tarzi, xo‘jalik shakllari va ekologik muhitni yanada aniqroq tiklash imkonini bermoqda [3]. Shu bilan birga, Axsikentning “ochiq osmon ostidagi muzey” sifatida o‘rganilishi uning turizm va madaniy meros nuqtayi nazaridan ham ilmiy ahamiyatini oshirgan [4]. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili Axsikent bo‘yicha tadqiqotlar uch asosiy yo‘nalishda rivojlanganini ko‘rsatadi: arxeologik-topografik, tarixiy-sivilizatsion va bioarxeologik yondashuvlar. Biroq ayrim davr qatlamlari va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar hali ham to‘liq yoritilmaganligi ushbu mavzuda yangi tadqiqotlarga ehtiyoj borligini bildiradi.

Metodologiya

Ushbu maqolani tayyorlashda kompleks ilmiy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy usullarga tayanadi: 1. Tarixiy-tahliliy metod Axsikent haqidagi yozma manbalar, arxeologik hisobotlar va ilmiy maqolalar qiyosiy tahlil qilindi. Bu yondashuv shahar rivojlanish bosqichlarini tarixiy izchillikda tiklash imkonini berdi. 2. Arxeologik sintez usuli Qazishmalar natijasida olingan moddiy madaniyat namunalarini umumlashtirish orqali shahar tuzilmasi va xo‘jalik faoliyati haqida yaxlit tasavvur shakllantirildi. 3. Qiyosiy tahlil metodi Axsikent ma’lumotlari Farg‘ona vodiysidagi boshqa yodgorliklar bilan solishtirildi. Bu usul hududiy urbanizatsiya jarayonlaridagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashga yordam berdi. 4. Statistik yondashuv Arxeologik topilmalar soni, ularning turlari va davriy taqsimoti bo‘yicha umumiy hisob-kitoblar amalga oshirildi. Bu ma’lumotlar shahar iqtisodiy faolligini baholashda asos bo‘ldi. 5. Interdisipliner yondashuv Tadqiqotda tarix, arxeologiya, etnografiya va bioarxeologiya fanlari integratsiyalashgan holda qo‘llanildi. Bu esa Axsikentning faqat tarixiy emas, balki ijtimoiy-ekologik tizim sifatida ham o‘rganilishiga imkon berdi.

Xulosa qilib aytgancha, tadqiqot jarayonida Axsikent bo'yicha to'plangan arxeologik va tarixiy ma'lumotlar kompleks tahlil qilindi va quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi. Birinchidan, Axsikent hududida aniqlangan madaniy qatlamlar ketma-ketligi shahar hayoti uzluksiz rivojlanganini ko'rsatadi. Stratigrafik kuzatuvlarga ko'ra, yodgorlikda kamida 5–6 ta asosiy tarixiy bosqich ajratilgan bo'lib, har bir bosqich o'ziga xos iqtisodiy va madaniy transformatsiyani aks ettiradi [1]. Bu holat Farg'ona vodiysi urban tizimida Axsikentning barqaror markaz sifatida faoliyat yuritganini tasdiqlaydi. Ikkinchidan, moddiy topilmalar tahlili shuni ko'rsatadiki, arxeologik obyektlarning katta qismi (taxminan 60–70%) hunarmandchilik mahsulotlariga tegishli bo'lib, ular orasida kulolchilik buyumlari, metall asboblari va bezaklar ustunlik qiladi [2]. Bu natija shahar iqtisodiyotida ishlab chiqarish tarmoqlari yetakchi o'rin egallaganini anglatadi. Ayniqsa, metallurgiya izlari mavjudligi Axsikentda texnologik bilimlar nisbatan yuqori darajada rivojlanganidan dalolat beradi. Uchinchidan, savdo aloqalariga oid topilmalar – turli hududlardan keltirilgan sopol buyumlar va tangalar – Axsikentning Buyuk Ipak yo'li tizimidagi faol ishtirokini tasdiqlaydi. Topilmalar geografik tahlili shuni ko'rsatadiki, import mahsulotlar ulushi umumiy material madaniyatning taxminan 25–30 foizini tashkil etadi [3]. Bu esa shahar nafaqat lokal, balki mintaqaviy savdo markazi bo'lganini ko'rsatadi. To'rtinchidan, urbanistik tuzilma bo'yicha olingan natijalar Axsikentning uch asosiy zonadan iborat bo'lganini ko'rsatadi: qal'a (ark), hunarmandlar mahallalari va tashqi savdo hududi. Bu tuzilma o'rta asrlar shaharsozlik tamoyillariga mos kelib, ijtimoiy qatlamlanishning aniq ifodasini beradi [4]. Shahar mudofaa devorlarining bir necha marta qayta qurilgani esa harbiy-siyosiy beqarorlik davrlarida ham uning strategik ahamiyati saqlanib qolganini bildiradi. Beshinchidan, bioarxeologik kuzatuvlar natijasida aholining asosiy qismi dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanganini aniqlangan. Suv resurslaridan samarali foydalanish tizimi hosildorlikni oshirib, demografik barqarorlikni ta'minlagan [5]. Bu omil shahar

aholisining uzoq muddatli yashash sharoitlarini shakllantirgan asosiy ijtimoiy-iqtisodiy omillardan biri bo‘lgan. Umumiy natijalar Axsikentni faqat tarixiy yodgorlik sifatida emas, balki murakkab iqtisodiy, madaniy va texnologik tizimga ega bo‘lgan yirik urban markaz sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi. Olingan ma’lumotlar uning Farg‘ona vodiysi sivilizatsion rivojlanishida tayanch nuqta bo‘lganini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Axsikent arxeologik topilmalari va urban ko‘rsatkichlari [statistik tahlil].

No	Ko‘rsatkichlar	Miqdor/ulush
1.	Aniqlangan madaniy qatlamlar	5-6 ta asosiy qatlam
2.	Arxeologik topilmalar umumiy	~1000 birlik[ekspiditsiyalar bo‘yicha]
3.	Hunarmandchilik buyumlari	60-70%
4.	Savdo-import mahsulotlari	25-30%
5.	Mahalliy ishlab chiqarish mahsulotlari	70-75%
6.	Shahar tuzilma zonalari	3 ta asosiy xona
7.	Mudofaa devorlari rekonstrukturasi bosqichlari	2-3 marta
8.	Aholining asosiy xo‘jalik turi	dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo
9.	Strategik savdo yo‘llariga bog‘liqlik	Yuqori darajada

Jadval bo‘yicha ilmiy izoh: Ushbu statistik ko‘rsatkichlar Axsikentning faqat oddiy shahar emas, balki yuqori darajada rivojlangan iqtisodiy-urban tizim bo‘lganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, hunarmandchilik mahsulotlarining ustunligi [60-70%] ishlab chiqarish iqtisodiyotining asosiy tayanchini tashkil etganini

bildiradi. Savdo-import ulushining 25-30% atrofida bo'lishi esa tashqi aloqalar faol bo'lganini tasdiqlaydi.

Shuningdek, 5-6 qatlamli stratigrafik tuzilma shahar hayotining uzoq muddat davom etganini va turli tarixiy bosqichlarda qayta shakllanganini ko'rsatadi. Bu holat Axsikentni Farg'ona vodiysidagi eng barqaror urban markazlardan biri sifatida ilmiy asoslashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar (sinoskalar).

1. A. Anorboyev. Axsikent arxeologik stratigrafiyasi bo'yicha tadqiqotlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti hisobotlari.
3. Farg'ona vodiysi Buyuk Ipak yo'li savdo aloqalari bo'yicha ilmiy ishlanmalar.
4. Ya. G'ulomov. O'rta Osiyo shahar madaniyati va urbanistik tuzilma
5. Namangan viloyati arxeologik ekspeditsiyalari bioarxeologik tahlillari..